

DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-283-293

УДК 341.21; 342.15(477)

Л. В. ХУДОЯР,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000-0003-2386-1869

ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ДЕРЖАВИ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1648–1658 рр.

У статті зроблено спробу на основі історичних документів розглянути одне з дискусійних і водночас ключових для розуміння засад українського державотворення питань – юридичне оформлення території української держави Війська Запорозького у період Національно-визвольної війни 1648–1658 рр.

Ключові слова: Україна, держава Війська Запорозького, українське державотворення, Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр., територія і кордони української козацької держави, національна територія.

Khudoiar Lesia. Legal registration of the territory of the Viis'ko Zaporoz'ke during the National Liberation War of 1648–1658

The article attempts to consider, based on historical documents, one of the controversial and at the same time key issues for understanding the principles of Ukrainian statehood – the legal registration of the territory of the Ukrainian state of the Viis'ko Zaporoz'ke during the National Liberation War of 1648–1658.

Key words: Ukraine, state of the Viis'ko Zaporoz'ke, Ukrainian state formation, National Liberation War of the Ukrainian people of 1648–1658, territory and borders of the Ukrainian Cossack state, national territory.

Актуальність теми. Актуальним для збереження територіальної цілісності України в умовах масштабної російської військової експансії є дослідження історії формування та юридичного оформлення статусу території сучасної української держави.

Огляд літератури. Проблему становлення держави Війська Запорозького та юридичного оформлення її території у ході Визвольної війни українського народу досліджували науковці різних часів О. Апанович, В. Брехуненко, М. Брик, М. Бушин, М. Василенко, В. Герасимчук, М. Грушевський, В. Горобець, О. Гуржій, М. Драгоманов, Р. Іванченко, З. Когут, І. Крип'якевич, В. Липинський, О. Оглоблін, В. Смолій, В. Степанков, О. Терлецький, Я. Федорук, Т. Яковлева, А. Яковлів та ін.

Постановка проблеми дослідження. Юридичне оформлення території української держави започатковано у процесі суверенізації українського

* **Khudoiar Lesia**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

народу в період виникнення та формування козацтва¹. Козацтво відігравало визначну роль у справі збереження українського етносу та державності. Протягом тривалого часу воно, по суті, залишалось єдиною реальною силою, здатною вести відкриту збройну боротьбу зі своїми войовничими сусідами, сенс якої насамперед полягав у тому, щоб забезпечити українському народові право на існування, економічний та духовний розвиток².

Зокрема, представники патріотично налаштованої української (руської) шляхти, вищого духовництва, українські мислителі обстоювали ідею спадкоємності й неперервності життя українського народу на українських землях сильної [суверенної] держави – княжої Русі з центром у Києві. У «Протестації» від 28 квітня 1621 р. київський митрополит Йов Борецький (1560–1631), захищаючи права козаків перед польським урядом, відзначав, що вони походять з «плем'я славного народу Руського, з насіння Яфетового, що воювало Грецьке царство морем Чорним і сухопуть. Се з того покоління військо, що за Олега, монарха руського, в своїх моносілах (човнах. – *Авт.*) по морю й по землі (приробивши до човнів колеса) плавало і Константинополь штурмувало. Се ж вони за Володимира, святого монарха руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірик. Се ж їх предки разом з Володимиром хрестилися, віру християнську від Константинопольської церкви приймали, і по сей день в сій вірі родяться, хресяться і живуть»³. У суспільно-політичній думці (Памво Беринда, Захарія Копистенський, автор «Перестороги») дедалі виразніше окреслюється розуміння українцями себе як окремішньої від сусідніх етнічної спільноти⁴.

Уперше в історії української суспільно-політичної думки Йосип Верещинський (бл. 1530–1598) висунув програму створення васального стосовно до Речі Посполитої Задніпровського козацького князівства на території від Лубен до Мстислава в складі 15 полків як адміністративно-територіальних одиниць, підґрунтям економічного устрою якого мала стати земельна власність, що закріплювалася за Військом Запорозьким. Цей проєкт владні кола Польщі відхилили, і він залишився невідомим козацькому загалу. Разом із тим Верещинський увів до політичного словника термін «український народ»⁵.

Як наголошував О. Оглоблин, козацтво, яке являло собою могутню військову силу, політичний зріст козащини, Києва, української церкви в добу митрополита Петра Могили були такими відомими у цілій Європі, що і в Польщі, і в Швеції, і у Франції, і в Семигороді (Трансильванії) вважалося за можливе, і навіть за неминуче, утворення нового державного осередку в Україні⁶. За часів гетьманування П. Сагайдачного у межах Середнього Подніпров'я етноконсолідаційні процеси вже набрали виразних організаційно-структурних форм, що дало змогу на середину сторіччя «здобути суспільно-політичне, державне і національно-культурне, у повноті його різноманітних аспектів, самовизначення»⁷. Зокрема, у зверненні української шляхти до

сейму 1623 р. наголошувалося: «Народ наш руський до польського народу прилучився як рівний до рівного, як вільний до вільного...»⁸.

Створення та юридичне оформлення козацької держави відбувалося в річичі процесу становлення в Європі національних держав і утвердження буржуазних відносин, який активізувався в 40-х роках XVII ст. (революція в Англії; Сагадорське повстання в Каталонії; антиіспанська боротьба 1647 р. у Південній Італії та Сицилії, у процесі якої Неаполь було проголошено республікою; соціально-політична напруженість у Португалії, Данії та Нідерландах; визрівання Фронди у Франції й масові селянські повстання в Австрії, Московії, Швеції, Швейцарії). У цей період в Україні активізувалося масове невдоволення режимом польського колоніального панування, зростанням соціального гніту, поширенням панщини та кріпацтва на південні й східні регіони, посиленням національно-релігійного гноблення, свавіллям і зловживаннями з боку місцевої адміністрації та орендарів⁹.

Метою дослідження є об'єктивне висвітлення процесу формування та юридичного оформлення території держави Війська Запорозького та спростування фальсифікацій історії становлення української державності як однієї з ідеологічних підвалин агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Формування території української козацької держави (держави Війська Запорозького), на думку багатьох дослідників, започатковано під час повстання Богдана Хмельницького й тривало в період 1648–1658 рр.

Новий полковосотенний адміністративно-територіальний устрій української козацької держави створювався на основі старостинського поділу, що існував у Речі Посполитій: Чигиринський полк постав на місці Чигиринського староства, Білоцерківський – на місці однойменного Білоцерківського тощо, відтак, заслугою гетьманського уряду стала лише заміна старих назв «староства» новими – «полки». Також використовувався досвід функціонування реєстрових козацьких полків, які від середини 1620-х років існували на півдні Київського воєводства Речі Посполитої з центрами в Чигирині, Білій Церкві, Переяславі, Корсуні, Каневі та Черкасах, а в першій половині 1630-х років – Полтаві, Миргороді, Лубнах і Яблунові. З початком революції процеси розбудови полково-сотенного устрою суттєво інтенсифікуються і виїшли далеко за межі традиційних козацьких районів. Упродовж літа 1648 р. постають полки на Лівобережжі, Чернігівщині та Брацлавщині, а восени – у північній частині Правобережжя (Київське воєводство), південно-східній Волині, східній і центральній частині Подільського воєводства та навіть на півдні Галицької землі Руського воєводства¹⁰.

«Старі» полки – Чигиринський, Черкаський, Канівський, Корсунський та Білоцерківський розміщувались на теренах колишніх коронних староств, площа яких становила 2–3 тис. кв. км. Натомість полки, що постали в роки революції, були значно більшими: Київський полк займав площу 20 тис. кв. км, а Ніжинський – понад 30 тис. кв. км. З плином часу адміністра-

тивно-військова структура зазнавала постійних змін: одні полки існували нетривалий час, інші – то зникали, то знову з'являлись. Зокрема, після 1649 р. організований Павлоцький полк, з Ніжинського полку виділився Стародубський, а на прикордонні Гетьманату постали Турово-Пінський, Подільський (називався також Могилевський чи Придністрянський), Волинський і Білоруський (інша назва Чауський) полки. Загалом у перші десятиліття існування Гетьманату кількість полків коливалась у межах від 20 полків, за інформацією одних джерел, до – 35, згідно з іншими (називались також показники і в 30, 27, 22 тощо). На конфігурацію адміністративних кордонів держави Війська Запорозького, її територіальних розмірів і відповідно кількості полків істотно впливали результати зовнішнього тиску й боротьби за територію України сусідніх держав¹¹.

Завдяки успішній дипломатичній діяльності української козацької еліти в середині XVII ст. відбулося утвердження новоутвореної держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. Керівництво козацької держави встановило дипломатичні відносини з низкою країн та успішно нейтралізувало ізоляціоністську політику польської правлячої верхівки. Упродовж 1648–1953 рр. підтримувалися союзи з Кримським ханством та відносини з Османською імперією. Незважаючи на деякі обмеження суверенних прав Гетьманщини після укладання договору з Московією 1654 р. (заборонялися самостійні відносини з Річчю Посполитою і Портою), Б. Хмельницьким де-факто проводилася незалежна від Москви політика¹².

У юридичних актах Б. Хмельницького чітко окреслюються територія козацької держави Війська Запорозького та її кордони. Зокрема, в універсалі-зверненні Б. Хмельницького до народу Малоросійської України і козаків від 28 травня 1648 р. зазначалося, що польські війська під проводом Казимира Великого «...привласнили й підкорили істинні з давніх віків землі й провінції Сарматські або козацькі наші Руські від Подоля, Волині і Волох посполу і аж до самого Вільна і Смоленська довгі й обширні кордони свої їмущі, а саме землі Київську, Галицькую, Львівську, Хелмську, Бельську, Подольську, Волинську, Перемишльську, Мстиславську, Вітебську і Полоцькую...»¹³.

У Завинному універсалі (червень 1648 р.) гетьман наголосив: у 1333 чи 1339 р. поляки під проводом короля Казимира Великого (Третього) завоювали війною й привласнили «достеменно наші зі стародавніх часів землі та провінції козако-руські та савроматійські від Поділля до Волох і по Віслу, до Вільного і Смоленська». Себто включає у межі України-Русі землі як українські, так і білоруські, зокрема Київщину, Галичину, Львівщину, Холмщину, Бельзьку землю, Поділля, Волинь, Перемишльські землі, а також Мстиславські, Вітебські, Полоцькі. Вони зважилися, зазначає Б. Хмельницький, незалежно від королівської волі вигубити й викоренити значніших людей і козаків із найокраїніших і напівдиких наших земель (Чигирин, Терехтемирова, Переяславля та інших українських містечок і сіл, що лишилися обабіч

Дніпра). Гетьман зазначає: «А ця земля – предковична вітчизна наша, яка сяє правдешнім і несхитним благочестям від святого й рівноапостольного князя Володимира Київського, що просвітив Русь хрещенням»¹⁴. Ці землі Б. Хмельницький ідентифікує як територію козацької держави, а поняття «Україна-Русь» та «козацька держава» у його розумінні є тотожними.

В Угоді Б. Хмельницького з польськими комісарами (Переяславській) від 14 (24) лютого 1649 р. зазначалося: «...має бути збережений мир з коронними військами і військами Великого Литовського князівства, які не повинні вступати з жодного боку в Київське воєводство по ріки Горинь і Прип'ять, від Подільського і Брацлавського воєводств по Кам'янець-Подільський». Цих пунктів мали повністю й непорушно дотримуватися обидві сторони¹⁵.

У вимогах Запорозького Війська, переданих (з табору від Зборовом) Яну Казимиру від 7 (17) серпня 1649 р. з метою упорядкування 40-тисячного реєстру, у козаки передбачалося записувати «як і в шляхетських маєтках, як і маєтках й.к.м. почавши ... від Дністра, Берлинців, Бар, по старий Костянтинів, по Случ і за Случ, що впадає в Прип'ять, що впадає у Дніпро, а від Дніпра, почавши від Любеча до Стародуба і аж до московської границі з Трубецьким, в усіх цих названих містах ми самі зробимо перепис, призначивши на службу його кор. вел. і всій Речі Посполитій тільки гідних, здатних до цього молодців. По цих містах, серед нашого війська, щоб короги, як іноземні, так і польські, не мали ніяких прав і не наважувалися брати жодних стацій»¹⁶.

Також у Вимогах Війська Запорозького до польського короля Яна Казимира від 7 (17) серпня 1649 р. зазначалося: «в козаки записувати і в шляхетських маєтках, як і маєтках й.к.м., а це в таких містах від Дніпра почавши з того боку біля Димера й Острополя, у Костянтинові, Павлочеві, Городищі, Прилуках, Вінниці, Брацлавлі, звідси від Брацлавля до Ямполя до Дністра, також зрозуміло від Дністра до Дніпра в реєстр козацький мають бути вписані. А з другого боку Дніпра в Острополі, Черняхіві, Ніжині, Ромнах, аж до московського кордону і Дніпра. З тих поселень, де не має бути козаків, вільно всім, хто не хоче бути козаком, без панського дозволу вийти з маєтків в Україну, де будуть включені до реєстру»¹⁷. Як бачимо, тут уже чітко означено кордон з московською державою.

18 серпня 1649 р. підписано так званий Зборівський договір (трактат), ратифікований польським сеймом 8 січня 1650 р., згідно з яким у межах польської держави утворювалась на території Київського, Брацлавського Чернігівського та Руського воєводств автономна область, якою управлятиме козацький гетьман. Зокрема, зазначалося: «І то за таким описом міст: від Дніпра почавши з того-ото боку в Димері, в Госностайполю, в Коростишеві, в Павлочі, в Погребішах, у Прилуці, у Вінниці, у Брацлаві, а оти-то від Брацлавля до Ямполя, до Дністра... мають прийматися козаки в реєстр. А з другого ото боку Дніпра: в Острі, в Чернігові, в Ніжині, в Ромні і всюди аж до московського кордону та Дніпра. ... Чигирин, так як є у своєму обрубі, має бути при булаві Запорозького війська [має бути столицею. – Авт.], який його

королівська милість дає і теперішньому гетьманові війська Запорозького, добро рідному Богданові Хмельницькому, чинячи його вірним своїм слугою та Речі Посполитої»¹⁸. Хоча королівська адміністрація отримувала право повернутись на свої місця, воєводсько-старостинська адміністративна система управління на території Війська Запорозького поступово набирала формального значення, хоча не була витіснена остаточно.

Зборівській трактат започаткував юридичне оформлення території козацької держави Війська Запорозького на міждержавному рівні. Уперше в історії українсько-польських відносин була встановлена чітка межа між територією Війська Запорозького і Речі Посполитої. Україну було поділено на 16 полків (надалі їх кількість неодноразово змінювалось), полки було поділено на сотні. До гетьманської столиці почали прибувати посольства від сусідніх володарів, що свідчило про визнання міжнародної суб'єктності української держави.

У Зборівському договорі закріплювався географічний простір держави Війська Запорозького у межах Брацлавського, Київського й Чернігівського воєводств, площа останнього становила близько 180–200 тис. кв. км. Державні кордони на заході (з Молдавським князівством і Річчю Посполитою) визначалися по річках Дністер, Мурафа, Мурашка та на схід від р. Случ; на півночі (з Литовським князівством) – уздовж річок Словечна й Іпуть і далі по межі Чернігівського воєводства; на сході (з Московською державою) – по лінії давнього польсько-російського кордону; на півдні (з Османською імперією і Кримським ханатом) – по нижній течії Дніпра і Дикому полю. Протягом 1654–1657 рр. вдалося домогтись розширення державної території України – на заході до річок Немія і Горинь, на півночі і північному сході – за рахунок Пінського, частин Бихівського, Могилівського й Кричевського повітів. Проте у 1659 р. останні було втрачено. На подальших етапах революції державна територія зростає за рахунок освоєння Дикого поля (виникає Торговицький полк), а східні кордони Запорожжя сягають Кальміусу, Міусу, Лугані й Сіверського Донця, від нього – до Дону й далі узбережжям Азовського моря до р. Берди, вгору по ній до Конки й Дніпра¹⁹.

Згідно з умовами Зборівського договору землі, на які поширювався козацький реєстр, містили Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства, але не Волинь та Галичину. Тому рубежі козацьких земель за цим актом були певною модифікацією меж руських територій, приєднаних до Корони у 1569 р. Кордони козацької держави 1649 р. були такими: «[...] почавши від Дніпра з сеї сторони в Димері, Горностайполі, Коростишові, Паволочи, Погребищах, Прилуці, Вінниці, Брацлаві, а з Брацлава до Ямполя к Дністрові, і від Дністра до Дніпра ...а з другої сторони Дністра в Острі, Чернігові, Ромні, Ніжині – аж до московської границі й Дніпра». Східні межі козацьких земель збігалися з офіційним кордоном між московською та польсько-литовською державами, визначеним Деулінським перемир'ям (1618 р.) та Полянською мирною угодою (1634 р.), утім, його демаркація тривала до

середини 1640-х років. У той час як західний кордон козацької держави зазнавав постійних змін через військові дії та політичні обставини, її східний кордон залишався практично незмінним навіть після встановлення над козаками протекторату московського царя²⁰.

Ратифікація Зборівського договору сеймом польсько-литовської держави дає право вважати його першим юридичним документом, де було чітко окреслено адміністративний поділ і межі козацьких земель. Наступники гетьмана сприймали зборівські статті як засади юридичного оформлення козацької держави. Надалі гетьмани Війська Запорозького традиційно вважали усі землі, що належали козакам за Зборівським договором, власністю Війська Запорозького. І хоча згодом Б. Хмельницький був змушений підписати менш вигідний Білоцерківський мир (1651 р.), який обмежував землі Війська Запорозького лише Київським воєводством, козацтво продовжувало сприймати територіальні межі своїх земель згідно зі зборівськими статтями, як такі, що довічно належать Війську. Білоцерківський договір 1651 р. відповідно до Жванецької мирової угоди 1653 р. скасовувався, а відносини між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою надалі регулювалися на основі Зборівського договору 1649 р.

Отже, як зазначає О. Гуржій, не знаходить підтвердження думка М. Василенка²¹, що про територію країни, в державному розумінні, можна говорити тільки починаючи з 1654 р. – тобто з часу «об'єднання» її з Росією²².

З огляду на зміст наведених історичних документів та позиції провідних сучасних науковців слід погодитися з висновком З. Когута, який вважає Зборівський договір точкою відліку, юридичним прецедентом, до якого зверталися в кожному випадку, коли поставало питання визначення території та кордонів козацьких земель. Саме такими були територія і кордони козацької держави на час Переяславської ради 1654 р.²³

Національно-територіальна організація держави, закріплена в юридичних актах часів Б. Хмельницького, стала підґрунтям ідеї створення Князівства Руського, яке, на думку Івана Виговського, Юрія Немирича та козацької еліти, разом з Коронаю Польською та Великим князівством Литовським мало увійти до складу Речі Посполитої, яка б мала стати державою рівноправних «трьох народів». Ця ідея активно обговорювалася в процесі підготовки до затвердження сеймом Гадяцької угоди 1658 р. На жаль, оригінал документа не зберігся. Текст максимально наближений до оригіналу друкується за матеріалами Василя Герасимчука (1880–1944)²⁴.

До території Князівства Руського мали увійти руські воєводства Корони – Белзьке, Брацлавське, Волинське, Київське, Подільське, Руське (Галичина), Чернігівське і литовської держави – Пінське та Мстиславське. На думку В. Герасимчука, кордони Князівства Руського, запропоновані козацькими дипломатами, з точністю відповідали тому, як свого часу бачив межі руського народу та його держави гетьман Б. Хмельницький²⁵. Сейм відхилив ці пропозиції, затвердивши територію козацько-руської держави у зборівських

рубежах 1649 р. Утім, затвердженому сеймом проєкту не судилося реалізуватися через суперечки як між польською й українською політичними елітами, так і через несприйняття умов угоди селянськими і козацькими масами. Водночас, як зазначає З. Когут, Гадяцька угода (1658 р.) була одним з найважливіших факторів, які зумовили постання нової політичної концепції «української Вітчизни»²⁶.

Висновки. Юридичне оформлення території держави Війська Запорозького, а отже, й визнання козацької держави суб'єктом міжнародних відносин відбулося у період Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. й започатковане Зборівською угодою (1649 р.). Ратифікація Зборівської угоди сеймом польсько-литовської держави дає право вважати її першим юридичним документом, яким було легітимовано державу Війська Запорозького й чітко окреслено адміністративний поділ і межі козацьких земель. Становлення державності у формі Гетьманщини на етнічних українських територіях реалізувалося на основі історичної пам'яті українського народу та трактування козацькою елітою держави Війська Запорозького як спадкоємиці та правонаступниці Київської Русі.

Трансформації території Війська Запорозького та її правового статусу, які відбувалися від часів поділу України на Правобережну й Лівобережну та у процесі політико-адміністративних реформ 1760–1770-х років у Російській імперії, потребують подальших досліджень з метою об'єктивного відтворення процесу формування та юридичного оформлення території сучасної української держави.

1. Див.: Худояр Л. В. Процес суверенізації українського народу як соціального суб'єкта українського державотворення: історія і сучасність. *Науковий полілог «Україна: держава і нація»: зб. наукових праць. До 31-річчя відновлення української державності. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Фонд інституційного розвитку української науки.* Київ: Людмила, 2022. С. 280–286.

2. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. Т. 1. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 5. 3. Борещкий Йов та ін. Протестація. *Пам'ятки братських шкіл на Україні: кінець XVI–початок XVII ст.: Тексти і дослідження.* Київ: Наукова думка, 1988. С. 17. 4. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. С. 14. 5. Там само. С. 18. 6. Оглоблин О. Хмельниччина і українська державність. Нью-Йорк: Організація оборони чотирьох свобод України та Спілка Української Молоді: Printed by Dnipro 77 St. Mark's Pl. New York, 1954. С. 15.

7. Українська політична думка середини XVII століття. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: Світогляд, 2009. С. 51.

8. Деревинський Лаврентій. Суплікація. *Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т.* Київ: Дніпро, 2001. Т. 2, Кн. 2. Перша половина XVII століття. С. 315.

9. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть... С. 23–24. 10. Горобець В. Україна та імперія в ранньомодерну добу: чи була Козацька держава failed state? Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2023. С. 74. 11. Там само. С. 75. 12. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст.

(1648–1676 pp.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 263. **13.** Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 5. СПб., 1853. С. 78. **14.** Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. Том 3. Кн. 1. Третя чверть XVII ст. Київ: Дніпро, 2001. С. 186. **15.** Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. НАН України. Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. Київ: Вид. дім «Альтернативи», 1998. С. 47, 48–50. **16.** Там само. С. 53, 55. **17.** Там само. С. 57, 58. **18.** Зборівський трактат від серпня 1949 р. Декларація його королівської милості Запорозькому Війську на дані пункти супліки. *Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т.* Том 3. Кн. 1. Третя чверть XVII ст. Київ: Дніпро, 2001. С. 230. **19.** Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія Українського Гетьманату в міжнародних політичних комбінаціях раннього нового часу. Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 2022. С. 69. **20.** Когут Зенон. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Богдана Хмельницького до гетьмана І. Самойловича. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 53. **21.** Василенко М. П. Територія України XVII віку. Розвідка з історії права. Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія (збірник істор.-філолог. відділу УАН. № 51). Київ, 1927. С. 112. **22.** Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. С. 19, 22. **23.** Когут Зенон. Кордони України ... С. 54–55. **24.** Гадацька угода 1958 року. Тексти. *Гадацька унія 1658 р.* Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 8, 11–30. **25.** Герасимчук В. Виговщина і Гадацький трактат. ЗНТШ. Т. 89. Львів, 1909. С. 82. **26.** Див.: Когут З. Від Гадачя до Андрусова: осмислення «отчизни» в українській політичній культурі. *Гадацька унія 1658 року*. С. 228–239.

References

1. Dyv.: Khudoyar L. V. Protsees suverenizatsiyi ukrayins'koho narodu yak sotsial'noho sub'yekta ukrayins'koho derzhavotvorenniya: istoriya i suchasnist'. *Naukovyy poliloh «Ukrayina: derzhava i natsiyay»: zb. naukovykh prats'.* Do 31-richnytsi vidnovlennya ukrayins'koyi derzhavnosti. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, Fond instytutsiynoho rozvytku ukrayins'koyi nauky. Kyiv: «Vydavnytstvo Lyudmyla», 2022. S. 280–286. (ukr). **2.** Istoriya ukrayins'koho kozatstva: Narysy: U 2 t. T. 1. Kyiv: Vyd. dim «Kyuevo-Mohylyans'ka Akademiya», 2006. S. 5. (ukr). **3.** Borets'kyu Yov ta in. Protestatsiya. *Pam'atky brat's'kykh shkil na Ukrayini: kinets' XVI – pochatok XVII st.: Teksty i doslidzhennya.* Kyiv: Naukova dumka, 1988. S. 17. (ukr). **4.** Smoliy V. A., Stepankov V. S. Ukrayins'ka derzhavna ideya XVII–XVIII stolit': problemy formuvannya, evolyutsiyi, realizatsiyi. Kyiv: «Al'ternatyvy», 1997. S. 14. (ukr). **5.** Tam samo. S. 18. **6.** Ohloblyn O. Khmel'nychchyna i ukrayins'ka derzhavnist'. N'yu-York: Orhanizatsiya oborony chotyr'okh svobod Ukrayiny ta Spilka Ukrayins'koyi Molodi: Printed by Dnipro 77 St. Mark's Pl. New York, 1954. S. 15. (ukr). **7.** Ukrayins'ka politychna dumka seredyny XVII stolittya. Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. Kyiv: Svitohlyad, 2009. S. 51. (ukr). **8.** Derevyns'kyu Lavrentiy. Suplikatsiya. *Tysyacha rokiv ukrayins'koyi suspil'no-politychnoyi dumky. U 9-ty t.* Kyiv: Dnipro, 2001. T. 2, Kn. 2. Persha polovyna XVII stolittya. S. 315 (ukr). **9.** Smoliy V. A., Stepankov V. S. Ukrayins'ka derzhavna ideya XVII–XVIII stolit' ...S. 23–24. (ukr). **10.** Horobets' V. Ukrayina ta imperiya v rann'omodernu dobu: chy bula Kozats'ka derzhava failed state? Kyiv: NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny, 2023. S. 74. (ukr). **11.** Tam samo. S. 75. (ukr). **12.** Smoliy V. A., Stepankov V. S. Ukrayins'ka natsional'na revolyutsiya XVII st. (1648–

1676 rr.). Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 2009. S. 263. (ukr). **13.** Akty, odnosyashchyesya k ystoryi Zapadnoy Rossyy, sobrannye y yzdannye Arkheohrafycheskoy komyssey. T. 5. SPb., 1853. S. 78. (rus). **14.** Tysyacha rokiv ukrayins'koyi suspil'no-politychnoyi dumky. U 9-ty t. Tom 3. Kn. 1. Tretya chvert' XVII st. Kyiv: Dnipro, 2001. S. 186. (ukr). **15.** Universalny Bohdana Khmel'nyts'koho 1648–1657. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy, Instytut ukrayins'koyi arkheohrifiyi ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevs'koho. Kyiv: Vyd. dim “Al'ternatyvy”, 1998. S. 47, 48–50. (ukr). **16.** Tam samo. S. 53, 55. (ukr). **17.** Tam samo. S. 57, 58. (ukr). **18.** Zboriv's'kyi traktat vid serpnya 1949 r. Deklaratsiya yoho korolivs'koyi mylosti Zaporoz'komu Viys'ku na dani punkty supliky. *Tysyacha rokiv ukrayins'koyi suspil'no-politychnoyi dumky. U 9-ty t.* Tom 3. Kn. 1. Tretya chvert' XVII st. Kyiv: Dnipro, 2001. S. 230. (ukr). **19.** Smoliy V., Stepankov V., Horobets' V., Chukhlib T. Dyplomatiya Ukrainy's'koho Het'manatu v mizhnarodnykh politychnykh kombinatsiyakh rann'oho novoho chasu. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrainy, 2022. S. 69. (ukr). **20.** Kohut Zenon. Kordony Ukrainy: terytorial'ni viziyi kozakiv vid het'mana Bohdana Khmel'nyts'koho do het'mana I. Samoylovycha. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal.* 2011. № 3. S. 53. (ukr). **21.** Vasylenko M. P. Terytoriya Ukrainy XVII viku. Rozvidka z istoriyi prava. *Yuvileynyy zbirnyk na poshanu akad. D. I. Bahaliya (zbirnyk istor-filoloh. viddil UAN. № 51).* Kyiv, 1927. S. 112. (ukr). **22.** Hurzhiy O. Ukrainy's'ka kozats'ka derzhava v druhyi polovyni XVII–XVIII st.: kordony, naseleння, pravo. Kyiv: Osnovy, 1996. S. 19, **22.** (ukr). **23.** Kohut Zenon. Kordony Ukrainy ... S. 54–55. (ukr). **24.** Hadyats'ka uhoda 1958 roku. Teksty. *Hadyats'ka uniya 1658 r.* Redkol. P. Sokhan', V. Brekhunenko ta in. Kyiv, 2008. S. 8, 11–30. (ukr). **25.** Herasymchuk V. Vyhovshchyna i Hadyats'kyi traktat. ZNTSH. T.89. Lviv, 1909. S. 82. (ukr). **26.** Dyv.: Kohut Z. Vid Hadyacha do Andrusova: osmyslennya «otchyzny» v ukrayins'koyi politychniy kul'turi. *Hadyats'ka uniya 1658 roku.* S. 228–239. (ukr).

Khudoiar Lesia. Legal registration of the territory of the state of the Viis'ko Zaporoz'ke during the National Liberation War of 1648–1658

Introduction. *It is relevant for preserving the territorial integrity of Ukraine in the context of Russia's large-scale military expansion to study the history of the formation and legal registration of the status of the territory of the modern Ukrainian state.*

Results. *The legal registration of the territory of the Ukrainian state was initiated in the process of sovereignization of the Ukrainian people during the period of the emergence and formation of the Cossack state. The legal acts of B. Khmelnytsky clearly delineate the territory of the Cossack state of the Viis'ko Zaporoz'ke and its border. The Zboriv Treatise initiated the legal registration of the territory of the Cossack state of the Viis'ko Zaporoz'ke at the interstate level. For the first time in the history of Ukrainian-Polish relations, a clear border was established between the territory of the Viis'ko Zaporoz'ke and the Polish-Lithuanian Commonwealth.*

Given the content of the above historical documents and the positions of leading modern scholars, one should agree with the conclusion of Z. Kohut, who considers the Zboriv Agreement to be a starting point, a legal precedent that was referred to in every case when the question of determining the territory and borders of the Cossack lands arose. Such were the territory and borders of the Cossack state at the time of the Pereiaslav Council of 1654.

The successors of the hetman perceived the Zboriv Articles as the principles of the legal registration of the Cossack state. Subsequently, the hetmans of the Viis'ko

Zaporoz'ke traditionally considered all the lands that belonged to the Cossacks under the Zboriv Agreement to be the property of the Viis'ko Zaporoz'ke. And although later B. Khmelnytsky was forced to sign the more unfavorable Bila Tserkva Peace Treaty (1651), which limited the lands of the Viis'ko Zaporoz'ke only to the Kyiv Voivodeship, the Cossacks continued to perceive the territorial boundaries of their lands according to the Zboriv Articles as belonging to the Army for life. Bila Tserkva Treaty of 1651 according to the Zhvanetsk Peace Treaty of 1653 was abolished, and relations between the Viis'ko Zaporoz'ke and the Polish-Lithuanian Commonwealth were further regulated on the basis of the Treaty of Zboriv in 1649.

Conclusions. *The legal registration of the territory of the Viis'ko Zaporoz'ke state, and therefore the recognition of the Cossack state as a subject of international relations, took place during the National Liberation War of 1648–1658 and was initiated by the Zboriv Agreement (1649). The ratification of the Zboriv Agreement by the Sejm of the Polish-Lithuanian state gives the right to consider it the first legal document that legitimized the Viis'ko Zaporoz'ke Host state and clearly outlined the administrative division and borders of the Cossack lands. The formation of statehood in the form of the Hetmanate on ethnic Ukrainian territories was implemented on the basis of the historical memory of the Ukrainian people and the interpretation by the Cossack elite of the Viis'ko Zaporoz'ke state as the heir and successor of Kyivan Rus.*

Key words: *Ukraine, state of the Viis'ko Zaporoz'ke, Ukrainian state formation, National Liberation War of the Ukrainian people of 1648–1658, territory and borders of the Ukrainian Cossack state, national territory.*